

Xalilova Surayyo

Toyloq tuman Xtbga qarashli

6-umumta'lim maktabi

Onatili va adabiyot o'qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada adabiyot fani o'qitish, uning rivojlanish tarixi, ushbu jarayonda pedagogning o'rni haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar. O'rxun-Enasoy, Abu Nasr Forobiy, «Ixso ul-ulum», M. Qoshg'ariy, Dilshod Barno, adabiyot, metodika, pedagog, Yusuf Xos Hojib.

Adabiyot o'qitish metodikasi badiiy adabiyot o'qitilish jarayoniga bog'liq qonuniyatlarni o'rganadi. Unda adabiyotshunoslik bilan pedagogikaning ayrim xususiyatlari uyg'unlashadi. Ya'ni adabiyotshunoslik alohida fan sifatida adabiyot tarixi, nazariyasi va adabiy jarayon muammolari bilan shug'ullansa, pedagogika bola tarbiyasi qonuniyatlari bilan mashg'ulligi ma'lum. Ammo bu ikkala fan ham uzluksiz ta'lim jarayonida adabiyotdan nimani va qanday o'qitilishi kerakligi masalasini hal qilib bera olmaydi. Shu ma'noda adabiyot o'qitish metodikasi alohida fan sifatida filologik ta'lim uchun zarur hisoblanib, uning o'z obyekti va predmeti, maqsad va vazifalari, mazmuni va metodlari mavjud. Bizgacha yaratilgan soha darsliklariga tayangan holda «Adabiyot o'qitish metodikasi» fanining obyektini uzluksiz ta'lim tizimidagi adabiyot darslari, deya ko'rsatish mumkin.

Adabiyot o'qitish metodikasi fanining tarixi haqida gapirib shuni aytish mumkinki, dunyo miqyosida og'zaki va yozma adabiyot paydo bo'lgandan buyon uni inson ruhiyatiga ta'sir qila oladigan darajaga yetkazish asosiy muammolardan biri bo'lib kelmoqda. Xususan, o'zbek adabiyotini o'qitish nazariyasi hamda metodikasi tarixi haqida gapirilarkan, uni yaqin-yaqinlargacha ham, asosan, Oktyabr inqilobi bilan bog'liq holda talqin va targ'ib etilganini ta'kidlab o'tish joiz. Aslida, turkiy xalqlarda adabiyot o'qitish bilan bog'liq masalalar juda qadim zamonlarga borib taqaladi. Bu muammoning boshi O'rxun-Enasoy yodgorliklarida o'z aksini topgan, deyish mumkin. Adabiyot va badiiy so'zning mohiyatiga kirish masalalari Sharq xalqlari, jumladan, o'zbek xalqi hayotida har doim juda katta ijtimoiy-ma'naviy ahamiyatga ega bo'lib kelgan.

Masalan, O'rta Osiyoning ulug' mutafakkiri Abu Nasr Forobiy ovoz va nutqning tarbiyaviy ahamiyatiga alohida e'tibor berib «Ilmlarning kelib chiqishi» («Ixso ul-ulum») nomli risolasida badiiy asarni ifodali o'qish, o'qiganini hikoya qilib berish zo'r san'at ekanini alohida ta'kidlagan. Uningcha, hikoyachilik san'atini yaxshi egallagan kishilar «hakim» deyiladi. O'qish va notiqlik san'atini chuqur egallagan shaxslar esa faylasuflar, donishmandlar bilan tenglashtiriladi. Qomusiy olimlardan yana biri Abu Ali

ibn Sino badiiy asarning inson ruhiyatiga ta'siri haqida gapirib, g'azal eshitilganda ko'ngil kishilarining ahvoli shodlik va kulguga yoki g'amginlik va yig'iga moyil bo'lishini, ayniqsa, judolik va hajr tilga olinganda bu holatlar ortishini alohida ta'kidlaydi.

M. Qoshg'ariyning «Devonu lug'otit turk» asarida ham alohida, birgalashib va ko'plashib o'qish haqida qarashlar mavjudligini ko'rish mumkin.

Yusuf Xos Hojib ham o'z bitiklarida so'z va uning ma'nolariga alohida to'xtalib o'tgan. U badiiy so'zni «muqaddas hodisa» deb biladi. Insonning aqlu zakovati shu hodisalarni ajrata olishida namoyon bo'lishini ta'kidlaydi. So'z va u tashiydigan ma'nolarni bilish uchun tarbiyalanuvchi bunga yo'naltiradigan shaxsga ehtiyoj sezishini aytadi. Ko'rinadiki, hamma zamonlarda ham badiiy so'z va uning tahliliga zarurat bo'lgan.

XVII asrdan XIX asrning birinchi yarmigacha o'tgan davrda, ayniqsa, XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr boshlarida Turkistonda pedagogik, metodik fikr o'ziga xos tarzda rivojlandi. Masalan, Dilshod Barno (1800 – 1906) asarlaridan uning ellik bir yil maktabdorlik qilganini, to'qqiz yuzga yaqin qizni savodli qilib chiqarganini, ulardan yaqin to'rttdan bir qismi «tab'i nazmi bor» shoir, oqila qizlar bo'lib yetishganini ko'rish mumkin. Anbar Otindek taniqli shoir ham Dilshod Barno maktabining o'quvchisi bo'lganini ta'kidlash o'rindir. Adabiyot o'qitish ishiga o'tgan asr boshlarida alohida e'tibor qaratildi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon kabi shoir va yozuvchilar o'zbek xalqining ma'rifatli bo'lishi ma'naviy kamolotning asosi ekanini nazarda tutib izlandilar, yangicha mazmundagi asarlar yaratishga kirishdilar. Masalan, Behbudiy o'zining «Padarkush» nomli bitigida ma'rifatning inson hayoti, insoniyat taqdiri uchun qanchalik katta ahamiyat kasb etishini namoyish etgan.

«Adabiy o'qish» atamasi ta'lim amaliyotiga o'tgan asrning 30-yillarida kirib keldi. Adabiy o'qish uchun tanlangan asarlarni g'oyaviy-badiiy tahlil qilish asosiy o'rinni egallardi, ya'ni badiiy asardan siyosiy, partiyaviy g'oya axtarilardi. Asarlar badiiy, estetik mazmuniga qarab emas, ijtimoiy davrga qanchalik xizmat qilishiga qarab tanlanardi. O'sha davrlarda yaratilgan «Adabiyot dasturi» tarixiylik asosida bo'lib, unda klassik hamda so'nggi davr adabiyotining yirik namoyondalari asarlaridan namunalar taqdim etilgan. Ammo, bu dasturda ayrim badiiy asarlarni o'zlashtirish emas, balki yozuvchilarning hayoti va ijodini bayon etish, ijodning ijtimoiy-siyosiy mohiyatini, yozuvchining sinfiy mavqeini ochishga ko'proq e'tibor berilgan. Sovetlar davridagi kommunistik partiya talablarining adabiyot o'qitish jarayoniga hukmron tamoyil sifatida kiritilishi ta'lim tizimida adabiyotning o'qitilishini bir yoqlamalilikka olib keldi. «To'liqsiz o'rta va o'rta maktablar uchun programmalar» (1938)da adabiy asarni o'qishga asosiy urg'u berilgan. Sal keyinroq tuzilgan «O'rta maktab programmali» (1940)da o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirishga ma'lum

darajada e'tibor berilgan, asarni ifodali o'qish, savol va topshiriq hamda mashqlar asosida asarning g'oyaviy mazmunini o'zlashtirish tavsiya etilgan

Mamlakatimiz o'z mustaqilligiga erishganidan keyin adabiyot o'qitish metodikasi ilmida ham keskin o'zgarishlar yuz bera boshladi. Chunki egamanlik ta'lim tizimi, xususan adabiy ta'lim oldiga ma'naviy komillik sari yuz tutgan avlodni shakllantirish vazifasini qo'ydi. Ma'lumki, Komil shaxs tarbiyalash yuki hamma zamonlarda adabiyotning zimmasida bo'lgan. Bu davr metodistlarining har biri mazkur vazifani o'z imkoniyatlari darajasida uddalashga harakat qilmoqdalar.

Adabiyot o'qitish boshqa fanlarni o'qitishdan keskin farq qiladi. Shunga ko'ra, uni fan sifatida qaraydiganlar bir guruhni tashkil etsa, adabiyot o'qitishni san'at turi sifatida baholab, adabiyot o'qituvchisining ishini ham san'atkorona bir ish sifatida baholaydiganlar kam emas. Demak, ular adabiyot o'qitish metodikasini ham san'at bilan tenglashtiradi. Amaliyotchilik nuqtayi nazaridan qaraydiganlar esa adabiyot o'qitish metodikasini darslarning o'tilishiga bevosita yordam beradigan, har bir darsning samarali bo'lishiga amaliy ko'mak bera oladigan soha deb bilishadi. "Adabiyot o'qitish metodikasi" birinchi navbatda adabiyot o'qitishning, ya'ni adabiy ta'limning maqsadi va mazmuni haqidagi fandır.

Ma'lumki, adabiyot ta'limning turli bosqichlarida xuddi boshqa fanlar kabi o'sib kelayotgan yosh avlod-o'quvchilarga mo'ljallangan. Ta'lim jarayonidagi barcha fanlarning asosiy maqsadi va mohiyati o'quvchilarda muayyan sohalarga oid bilimlarning asoslarini shakllantirish, shularning negizida ularning boy ma'naviy olamini yaratishdan iboratdir. Bu vazifani amalga oshirishda badiiy adabiyot bilan teng keladigan birorta soha yo'q, deb ayta olamiz. Zero, badiiy adabiyot alohida shaxsga ham, butun jamiyatga ham kuchli darajada ta'sir ko'rsata olish imkoniga ega. U jamiyatning o'z-o'zini anglashida, uni insonparvarlashtirishda beqiyos imkoniyatlarga ega. Adabiyot ijtimoiy ongning ko'rinishlaridan biri sifatida o'zida xalq xotirasini mujassamlashtiradi, uning axloqiy ma'naviy qadriyatlarini asrlardan-asrlarga, avlodlardan-avlodlarga olib o'tadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh. M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - T.: "O'zbekiston", 2017.

2. G'ulom ov A. Ona tili darslarida o'quvchilarning o'quv-biluv faoliyatini aktivlashtirish. - T.: "O'qituvchi". 1987.

3. G'affcrova T., Shodmonov E., Eshturdiyeva G. O'qish kitobi (I-sinf uchun darslik). - T.: "Sharq", 2017. - 127 b.

4. G'atTorova T., Nurillayeva Sh., Mirzahakimova Z. O'qish kitobi (2-sinf uchun darslik). - T.: Sharq, 2018. - 176 b.

5. Umarova M., Hamraqulova X., Tojiboyeva R. O'qish kitobi (3- sinf uchun darslik). —T.: “O'qituvchi”. 2016. -217 b.

6. Matjonov S., Shojalilov A., G'ulomova X., Dolimov Z. O'qish kitobi (4-sinf uchun darslik). - T.: “Yangiyo'l poligraf se m s”, 2017. -216 b .